

ADABIY ASARLARDA DIN SYUJETI

(“Muvozanat” romani misolida)

Jizzax davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti

3-bosqich talabasi

Meliqulov Shohjahon Mavlonovich

Ilmiy rahbar: katta o‘qiyuvchi S.Boysinov

Annotatsiya: Din – inson hayotida uchrashi mumkin bo‘lgan muammolar va qiyinchiliklar botqog‘idan sabr-u matonat bilan chiqishi uchun ulkan ko‘mak vositasi hisoblanadi. Biroq har kim uni o‘z qarashlari orqali gavdalantirar ekan, undan o‘zicha turli g‘oyalar, hozirgi zamon tili bilan aytganda esa, motivatsion kuch oladi. Quyida bitiladigan maqolamizda bir adabiy asar misolida din mavzusining qay holda yoritilgani va undan qanday xulosalar olishimiz lozimligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: din, adabiy asar, ”Muvozanat”, Amir, taqvodorlik, hadis, islomiyat, Rumiylar hazratlari, konflikt.

“ Har qanday din to‘g‘ri bo‘l deydi” (“Muvozanat”dan)

Inson umri mobaynida ko‘p yaxshi-yomon kunlar ko‘rmoqlig‘iga majbur bo‘ladi. Negaki, shu yorug‘ olamda yashayapti ekan, shu dunyo charxpalagida u bilan birga aylanishga mahkum. Har bir nafas olayotgan jon borki, nimagadir intilib, nimadandir o‘zi uchun kerak bo‘lgan, ehtiyojiga monand bo‘lgan narsasini qidiradi. Atrofida sodir bo‘layotgan voqealardan o‘zi uchun haqiqat, o‘z haq-huquqini axtaradi. Chindan ham, siz anglagan haqiqat o‘zingiz uchun, o‘z taqdiriningizni yaratmog‘ingiz uchun birlamchi, bosh g‘oyangizga aylanadi. Ushbu g‘oya sizning butun kelajak hayotingizni boshqarib boradi. Chunki ong ostiga o‘rnashgan har bir fikr kelajakda o‘z amaliy natijalarini albatta ko‘rsatadi. Xoh yaxshi, xoh yomon bo‘lsin.

Men bu uzundan uzun fikrlarni bejiz keltirmadim. Quyida aytiladigan har bir gapimizda ilgari surilajak g‘oyalar zamiriga bot-bot singdirilaveradi.

“ Agar bilsangiz, bu – hayot-mamot masalasi”... Ha, haqiqatan din Amir uchun “Muvozanat” romanidagi aynan e’tiqodida sobit turishni o’z majburiyati deb bilgan ushbu personaj uchun hayot-mamot masalasiga aylandi.

Fikrlarim bejiz yuqorida keltirilgan “Har qanday din to’g’ri bo’l deydi” epigrafi bilan boshlanmadi. Quyida Mustaqillik davri adabiyotimizning serqirra, inson ruhiyatining qalamkashi hisoblangan ajoyib adibimiz Ulug’bek Hamdam ijodi mahsuli bo’lgan “Muvozanat” romani orqali bizlarga tanish bo’lgan Amir va u timsolida yoritib berilgan DIN syujeti haqida so’z yuritamiz.

Asarning bosh qahramoni aslida Yusuf bo’lsada, biroq uning jonday jigari bo’lgan Amir obrazini adibning muvaffaqiyat ichidagi muvaffaqiyati deya atash mumkin. Chunki ushbu obraz orqali yoritilgan din tushunchasiga mustaqillikkacha va mustaqillikka erishgan ilk yillarda xalqimizning qanday munosabat bildirganliklari yaqqol aks ettirilgan.

Barchamizga ma’lumki, sovet davri muhitida diniy qarashlar, dinga munosabat, e’tiqodiy xarakterlar anchayin sustkashlik va qoloqlikka qarab qadam tashladi. Jumladan, adabiyot sohasi ham o’sha davr adabiy qolipi asnosida, bir paytlar Yevropa klassik adabiyotida kiborlarga xushomad yo’sinida yozilgani kabi shaxsga sig’inish, shaxsni ulug’lash kabi g’oyalar bulog’idan sug’orildi. Afsuski, biz tanigan adabiyotimizning o’sha davrda ijod etgan yozuvchi-shoirlarimiz ijodi bo’stonida shu g’oyalar bilan kurtak yozgan yozmishlari ham uchragani barcha adabiyot ixlosmandlariga yot tushuncha emas. Yozuvchimiz ham aynan din syujetini o’z asariga kiritib, nafaqat asar uchun, balki o’zi uchun ham “najot” topadi. E’tibor bering! Nima uchun o’zi uchun najot topdi deya pman. Chunki adib ushbu davr ichida ulg’aygan nihol edi. Muhit bilan rostakamiga tanish, ko’rgan har bir voqeasidan o’ziga xos xulosalar yasab, o’quvchi havolasiga tashlamoqda. O’quvchini ham kerak bo’lsa, hayot muvozanatiga undamoqda.

Yomonlar ham sizga yaxshilik qiladi desam ishonasizmi? Ha ular ham yaxshilik qilishadi. Qanday deysizmi, yomonning sizga qilgan eng katta yaxshiligi shundaki, sizning kimligingizni sizni bilmaydiganlarga bildirishidir. Menimcha, Amirning ham ushbu asarga kiritilishidan asosiy maqsad, Yusuf xarakterining

qaysidir jihatini o`quvchi ongida ochib berishga xizmat qiladi. Bu fikrlarim bilan Amirni yomon obraz demayman, biroq uning xislatlarida yaxshilik alomatlarini ham bor deyish qiyin.

Shunday bo`lsada, adibimiz ushbu obraz orqali xalqimiz tasavvuridagi din g`oyasini chinakam ustamonlik bilan ochib berdi. Xususan, asarni g`oyaviy-badiiy jihatdan o`quvchanligini ma`lum darajada oshirdi. Roman hajman bir kitob holda bo`lsada, xuddiki epopeya singari ulkan taassurotlarga boshlaydi. Ushbu asarning siz-u bizni qiziqtirgan jihatlaridan yana biri shu bo`ldiki, asarda bir obraz orqali butun jamiyat kechmishlari to`laqonli aks ettirilgan. Ma`lum darajada ijtimoiy ahvolutimiz haqida yozuvchi o`z peyzajini yaratdi. Shu o`rinda inson xarakterining xilma-xilligi voqealar rivoji bilan harakatga kiradi. Jumladan, Amir hayotini shunday o`zgarishlar daryosida muvozanatsiz to`lqin kabi yoritib boradi. U tafakkur olamidan intim hissiyotlar olamiga batamom sho`ng`ib, chinakam hayot qirg`og`idan anchayin olib ketdi. Ko`zlari, nafaqat ko`zlari, balki qalban Alloh vasliga yetmoqlik ishtiyoqidan o`zga hech narsani ko`rmay qo`ydi. Hatto unga berilgan allohning eng ulug` ne`mati bo`lgan zurriyotlari taqdirini o`ylash hissi ham uni botiniy olamidan qaytara olmadi. Bu dunyo tashvishlarini esa, xuddiki otasining ko`ksidan itargani kabi uloqtirib tashladi.

Biroq, fikrlarimizdan muddao Amir emas, uning bu olamini unutganida, taqvodorlik harakatlarida ham emas. Asardagi din, islom dini syujeti haqida.

Yozuvchining diniy bilimlariga tahsin o`qisangiz arziydi. Ulug`bek Hamdam Yusuf orqali o`sha jamiyat diniy mutaassiblariga, o`zini din peshvosi o`laroq ko`rsatguvchi o`sha davr yulg`ichlariga qarata o`z so`zlarini aytib oldi (Yusufning Amirga o`z diniy qarashlarini aytgan joyi). Hamdam “Dinda o`rta yo`lni tuting” qabilidagi hadisni eslatish orqali o`z nazariyasini ham ta`kidlab o`tadi. Nabiyimiz Muhammad sallollohu alayhi vassallam: “Har bir ishda o`rtahollik lozimdir...” deb aytgan hadisi-muqaddaslari bugungi kunimiz misolidagi Amirlargada aytilgan edi va bu so`zlar necha asr o`tsada o`z tasdig`ini yo`qotmadi. Bu fikrlarim bilan dinga, taqvoga mutlaqo qarshi emasman. Aksincha, hozirgi kunimiz muhitida yaratilayotgan ayrim realizmchi adiblarimiz adabiy g`oyalari zamiriga aynan din

mavzusini mazmunliroq qilib yoritib, o`quvchi - mushtariyning qalbida yangicha ishtiyoq uyg`otishni o`z oldilariga maqsad qilib olishsa, yanada maqsadga muvofiqroq bo`lar edi. Chunki din – har qanday muammoga yechim bo`la oladigan yakkayu-yagona najotdir.

Din syujetini nafaqat prozaga, balki poeziyaga ham kiritish o`zining serjiloligini yo`qotmaydi deb bilaman. Negaki, har qanday o`zini insonman degan borki bu hayotda o`z ishlarini, qilgan amallarini sarhisob qilar ekan, avvalo gunoh-u savoblari bilan hisoblashib yashashi lozim deb bilaman. Uning uchun yozuvchilarimiz o`zlarining yozmishlari ichiga har bir shaxsga o`ylashi uchun ozgina bo`lsada turtki bersa, zora ular qilib yurgan gunohlardan tiyilishiga, yoki qayta unday ishlarni qilmasligiga ozgina bo`lsada sababchi ham bo`lib qolishlari mumkin. Holbuki, ba`zi bir o`ldim-kuydimlar muddaosidan ko`ra ulkanroq taassurot, go`zalroq ifoda ham kasb etgan bo`lar edi.

“Jaholat har qanday ulug` qadriyatlarni ham mahv etishga qodir” ekan, bugunimizni o`ylab, ertamizni esdan chiqarmaylik. Insoniyat – Islomiyat – Insofiyat tamoyili asosida ish ko`rishimiz, hayot kechirishimiz, adabiy mahsullarimizga ham shunday syujetlar, personajlar, qahramonlar mushtarakligida yondashish zarurligi kundan-kun ravshanlasha bormoqda.

Buning uchun esa bugungi kun, yozuvchilarimizga bir qator talablar qo`yadi. Ularga diniy va dunyoviy tushunchalarning muvozanatini saqlashini hamda to`g`ri baho bera olishini ma`lum darajada kutib qoladi. “Inson o`zining farqlash xossasini har qanday g`arazlardan tozalashi va dindan yordam qidirishi lozim” ekan, yozuvchi o`z qarashlariga hayot va din konfliktini konflikt tarzida emas, balki dinni hayot ichiga kiritib, undan tug`ilgan xulosani esa o`quvchi havolasiga qo`yishi kerak.

Rumiy hazratlari aytganidek: “So`z – idrok qilishda so`zga muhtoj bo`lganlar uchundir”. Asarni adib yozgan so`z, tuyg`u va kechinmalari bilan yaxlit holda tushuna olmasmiz, ammo o`z haqiqatlarimiz bilan, albatta, bog`lashimiz hamda o`z qarashlarimiz bilan uning ta`sir ko`lamini idrok etishimizning o`zigina o`quvchi kishiga kifoya qiladi, deya umid qilamiz. “Muvozanat” romanini albatta o`qishingizni tavsiya etaman, chunki ushbu asarda haqiqiy o`zbek xalqining

o`tmishi ma`lum darajadagi go`zal voqealar rivojida ta`sirli ijro etilgan sahna asaridek o`z o`quvchilariga ta`sir eta oladi.